

Николай Райнов

КНЯЗ И ЧУМА

ПРИКАЗКА ЗА ДЕЦА

София, 2025

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:
Диана Райнова, Светлана Стойчева,
Петър Величков, Станислава Николова

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Николай Райнов, автор, 1931

© Станислава Николова, автор на предговора, 2025

© Светлана Стойчева, автор на приложението, 2025

© Издателство „Изток-Запад“, 2025

ISBN 978-619-01-1714-8

НИКОЛАЙ РАЙНОВ

КНЯЗЪ И ЧУЛА

Приказка за деца

Съдържание

Предговор.

Николай Райнов и приказната повест „Княз и чума“ 7

Станислава Николова

„Княз и чума“ (първа част, фототипно издание, 1931) 33

„Княз и чума“ (втора част, фототипно издание, 1931) ... 113

„Княз и чума“ (осъвременено издание) 205

Речник на редки, остарели и непознати думи 348

Петър Величков

Към книгата има безплатно Приложение с текст на Светлана Стойчева, написан специално за това издание.

Николай Райнов и приказната повест „Княз и чума“*

д-р Станислава Николова

Изтъкнат писател, художник, историк на изкуството, теоретик, Николай Райнов ще остане за поколения българи най-вече като разказвач, издал над 30 тома преразказани приказки. В продължение на десетилетия след 1944 г. ще бъдат преиздавани предимно неговите приказки – една малка част от огромното художествено наследство, което ни е завещал. Той е сред т.нар. христоматийни автори – включен е в първата антология на писателите за деца – сборника „Огнище“ (1934); печата и в най-популярните списания от 20-те и 30-те години на миналия век: „Детски свят“, „Пчелица“, „Врабче“, „Славейче“ и др.; издава сп. „Картина и приказка“ (1928–1929), в което помества преразказани приказки и различни статии върху история на изкуството, адаптирани за подрастващите. В някои от броевете са включени негови оригинални илюстрации, заглавки и винетки. Творчеството на Николай Райнов за деца и юноши обаче не се изчерпва само със споменатите приказки, издаване и преводи на книги. Сред знаковите му творби от този кръг остава една *самобитна работа*** – както самият той я определя, повестта „Княз и чума“ (1931). Уникална като съдържание, книгата съчетава две от творческите амплуа на Райнов – като писател и като художник. Със силно езотерично послание, тя е възприемана и като едно от първите български фентъзи, а също и като вълшебна приказка.

* Пълният вариант на текста е публикуван в сп. „Проблеми на изкуството“, 2019, кн. 2, 34–42.

** Цитатът е по Тихолов, П. Николай Райнов. С., 1948, 75.

Разглеждана е и през психоанализата в контекста на фройдистката теория*.

В контекста на приложното художествено изкуство оформлението и илюстрацията на книгата изразяват по специфичен начин (външно) формалните белези и особености на сецесиона, за разлика от езиковите ѝ характеристики, обвързани от литературните критици с експресионизма (Стойчева 1995: 110–131). През годините в галериите, в частните колекции и архиви продължават да се откриват авторските илюстрации от изданието, каквито са и достигналите до нас 12 оригинални изображения към приказната повест. Съхранените писма и архивни материали хвърлят светлина и яснота относно първоначалната идея, замисъла и визията на творбата. Интересът към нея излиза и извън пределите на страната. Малко известен факт е, че книгата е била преведена на сръбски език и издадена през 1938 г. от сръбския писател, журналист и преводач Синиша Паунович, съвременник и приятел на Николай Райнов.

„Княз и чума“ – първоначален замисъл и варианти

Приказката е сред най-оригиналните творби, завещани ни от Николай Райнов. „Княз и чума“ излиза за първи път през 1931 г.** в две части, издадена от Министерството на народното просвещение*** (ил. 1 и 2). В първата са включени 36 кратки приказки (глави), а втората съдържа 42. Още в самото начало, след титулната страница, изрично е упоменато, че „корицата и рисунките са от художника Николай Райнов“.

* Чернокочева, Р. Князът и чумата. Мистичните символи на психоаналитичната и психодраматичната сцена. 21.08.2017; <https://kultura.bg>.

** Второто издание на приказката излиза през 1939 г. В него са поместени само част от илюстрациите, докато към първото издание като приложения са включени и цветни илюстрации.

*** Издадена е част от поредицата „Библиотека за малките“. Първа част излиза под номер №34, а втора е с №36.

1–2. Корици на „Княз и чума“, ч. 1 и 2 (1931)

В двете части са поместени 40 черно-бели (17 в първа и 23 във втора) и 18 цветни (8 в първа и 10 във втора) авторски илюстрации. В повестта е представен философският проблем, вълнуващ години наред писателя – за доброто и злото, синтезиран тук в темата за властта и пораженията, които тя нанася върху човешкия дух. Сюжетният разказ е в стила на „Шехерезадното разказване – влизане от приказка в приказка“*. В едно далечно царство царят е на война, а младият княз, неговият син, е останал сам в двореца. Съветван е от стар магьосник, който се занимава с дела между доброто и злото. В царството върлува чумата. Една вечер в стаята на княза долетява необикновен бръмбар, който той улавя. Оказва се, че магьосникът и дъщеря му, затворена в една кула, търсят този бръмбар. Князът обаче не разкрива, че е хванал насекомото и решава да разбере тайната му. Това поставя началото на пътешествие в подземното царство, в което властва чумата, на множество преमेждия

* Чернокожева, Р. Цит. съч.

и изпитания. Героят извървява дълъг път, който не е само във фабулното развитие, а и в символично пътуване към себе си. В приказката се появяват различни символи, знаци и предмети с магическо значение, добри и лоши същества, които помагат или пречат на княза, напълно в духа на диаволизма. В края на разказа се оказва, че принцът се е събудил в леглото си и че цялата приказна история може да е един сън; че може би всичко, което се е случило, е сънувано от княза.

Трудно възприемана от съвременниците, „Княз и чума“ е отхвърлена от някои критици като приказка, подходяща за деца. В периодичния печат се появяват и негативни отзиви като този на Д. Димитров:

*Трябва човек съвсем да е отчужден от детския духовен мир (...), за да има смелост да поднася или да препоръчва „Княз и чума“.**

Сред сериозните литературоведски изследвания е книгата на Светлана Стойчева „Приказките на Николай Райнов. Между магиката и декорацията“ (1995), която разглежда произведението в координатната система на експресионизма. Според авторката то обособява жанра *експресионистична приказка в българския културен контекст* (Стойчева 1995: 131). Но докато в писменото творчество се забелязват експресионистични влияния, то в илюстрациите към приказките преобладават сецесионните стилистични похвати. Като художник с разностранни творчески изяви Николай Райнов успява да реализира декоративното не само в текста, използвайки различни специфични литературни похвати, но и в илюстрациите, за които водеща остава стилизацията. Те се тълкуват като втори текст, обогатяващ произведението. Посредством организацията на цялостната визия и добре обмислената техническа страна на книгата – координирането на шрифт, формат, обложка, корица, поле, илюстрация, се получава единен синхрон между декоративно-картинното и текстово-изобразителното.

* Вж.: Димитров, Д. Княз и чума. // Литературен глас, 144, 1932, 2.

За първоначалния замисъл на изданието такова, каквото е желал да бъде Райнов, съдим от запазено писмо от 1930 г., адресирано до Александър Балабанов и съхранено в Централния държавен архив. В него той много точно съобщава:

Пращам Ви, тук приложени, илюстрации и корици за двете части на „Княз и чума“. Връщам Ви и ръкописа, като моля – да се почне колкото се може по-скоро печатането. В ръкописа се оказаха няколко места, които трябва да се изменят, а други – да се скъсят. Това ще направя при първата коректура, която ще водя сам. Желателно би било да ми се възложат всички коректури. Форматът на книгата може да бъде 14,7x21,2 см или 15,2x22,5 см, за предпочитане е първият. Шрифт – за текста дебела корица, а за заглавията на главите дебел курсив. Местата на цветните и черни илюстрации съм отбелязал в ръкописа с червен молив: черните са с арабски букви [цифри], заградени в овал, а цветните – с латински, също заградени с овал. Моля – рисунките за тия илюстрации да се запазят, понеже мисля да ги излагам. С почит: Николай Райнов“.*

Въпреки изричните указания в писмото до Ал. Балабанов за визията на книгата тя не е издадена в съответствие с първоначалния замисъл. И двете части са публикувани с меки корици. По-късно в свое интервю Николай Райнов разказва, че повестта „Княз и чума“ излиза от печат, когато той е в чужбина**, като не са му представяни нито коректури, нито дори пробни отпечатъци на илюстрациите. По думите му редакционният комитет дори унищожава някои от изображенията, подготвени за черно-бял отпечатък към текста, от съображения как ще се отразят на детската психика. По спомените на Николай Райнов на тях били нарисувани „планина във вид на човешки череп, пеперуда с мъртвешка глава на гърба, светилници с изглед на череп и паяк кръстоносец“ (Тихолов 1948: 75–76). Проблем имало и

* Писмото е от 20 януари 1930 г. ЦДА, Ф 1137К, оп.1, а.е. 79, л. 3.

** През 1930 г. той се намира в Брюксел, където участва като делегат на XII международен конгрес на изкуствата.

с цветните илюстрации, които, вместо да бъдат отпечатани с клишета, били прехвърлени на камък и възпроизведени литографно, при което се изгубило много от контура и детайлите във фигурите. Но по-страшното било, че цветните илюстрации, вместо да бъдат поставени между страниците, както ги замислил първоначално, се озовали в края на книгата като албум. Липсата на информация за изображенията „кое какво представлява“ допълнително затруднявало ориентирането на децата (Тихолов 1948: 76).

За важноста на илюстрациите за Николай Райнов може да съдим не само от писмото до Балабанов, в което изрично е упоменато те да бъдат запазени, защото има намерение да ги показва, но и от каталог от 1939 г. Изданието е част от подготвена изложба, която трябва да е сред събитията, отбелязващи 50-годишния юбилей на твореца. Въпреки че честването е осуетено, каталогът все пак е издаден с въвеждащ текст от Никола Мавродинов и списък на подготвени 50 творби, сред които и илюстрации от „Княз и чума“. Липсата на репродукции към каталога не позволява да бъде установено точно кои са били подбраните илюстрации.

През същата 1939 г. „Княз и чума“ е преиздадена. За разлика от първото издание от 1931 г., във второто има съществени различия, свързани не толкова с текста, колкото с визията на книгата. Ако в първото след титулната страница изрично е упоменато, че това е „приказка за деца“, то при второто възрастовата граница е завишена с категоризирането ѝ като „повест за юноши“. Издателят също е друг – „Стоян Атанасов“. Размерите на книжното тяло са намалени, същото важи и за илюстрациите към текста. Двете части са събрани ведно, като са добавени още две авторски приказки от Николай Райнов – „Спасителна стена“ и „Алмазно сърце“. Липсват и оригиналните корици, както и цветните изображения, отпечатани като приложения в изданието от 1931 г. Каква е била причината за тези промени? И защо не са отпечатани оригиналните корици от художника? От дистанцията на времето трудно бихме могли да намерим отговори на тези въпроси. Стоян Атанасов е основният издател на по-голя-

мата част от книгите на Николай Райнов, сред които „Слънчеви приказки“ (1918), „Видения из древна България“ (1918), „Книга за Царете“ (1918), „Книга на Загадките“ (1918), „Светилник за душата“ и др.

Интерес към приказната повест „Княз и чума“ проявява и сръбският журналист и преводач Синиша Паунович, приятел на българските писатели и художници, съмишленик и медиатор в културния обмен между двете държави по онова време*. Сред запазените писма в архива на Николай Райнов има две, адресирани до него от сръбския журналист. Първото е от 1937 г., в което на прекрасен български Паунович пише, че въпреки многобройните му посещения в София, до момента не е успял да се запознае по-отблизо с Райнов, и по-нататък продължава:

*Все пак имам смелостта да Ви помоля за писмено позволение за превод на Вашите книги „Княз и чума“. В същото време, моля Ви да ми позволите да взема от тях някои рисунки. Желал бих да Ви зарадвам и с някой хонорар, но понеже и аз от превода едва ли бих получил някоя пара, надявам се, че ще получа Вашето разрешение безплатно. Но аз се задължавам да намеря някой по-добър и солиден издател, който ще обърне по-голямо внимание на техническата и художествена страна на изданието. Колкото се отнася до превода, надявам се, че ще останете доволни, както и всички български писатели, които до сега съм превел. Ваш Синиша Паунович, журналист (Белград, 1937)**.*

* Освен че е журналист и преводач, Синиша Паунович има и собствена галерия в Белград, в която устройва изложби, колекционира произведения на изкуството, сред които и работи на български художници. През 2010 г. в Посолството на Република Сърбия в София беше организирана изложбата „Завръщането. Български художници, открити в бивша Югославия“, на която бяха показани работи от личната му колекция. Сред тях творби на Николай Райнов, Бенчо Обрешков, Сирак Скитник и др. За него и изложбата вж.: Георгиева, М.; Игнатович, М. Каталог. С., 2010.

** Писмото е част от семейния архив на Николай Райнов. Публикувано е факсимилно в: Георгиева, М.; Игнатович, М. Каталог. С., 2010, 6.

3. Кирил Буюклийски.
Корица (1938)

През януари 1938 г. книгата е издадена в Белград*. Паунович спазва обещанието си да намери солиден издател. Повестта излиза с твърди корици и е част от поредицата „Златна книга“, пето издание за учебната 1937/38 година. Двете части са обединени в едно тяло. Преведени са всички глави, много от които с прилежащите черно-бели илюстрации, каквито са и в изданието от 1931 г. Направен е подбор на изображенията, като липсват някои от репродукциите в предишните две български издания. Няма ги и цветните приложения от първото издание (1931).

Нововъведение е поместването на декоративен портрет (гравюра) на Николай Райнов от художника Дечко Узунов в края на книгата. Любопитно е и авторството на корицата, която не е дело на Райнов, а на друг български художник – Кирил Буюклийски (ил. 3)**. Разминаване има и в заглавието на сръбския превод, променено на „Царевић“ (Князът). В архива на художника е запазено писмо от Паунович, даващо информация за превода и трудностите около сръбското издание. В него сръбският преводач съобщава, че изпраща пакет с книги, от които 20 бр. за Николай Райнов.

* Бих искала да изкажа благодарност на проф. дфн Иванка Райнова, която предостави книгата от личния архив на семейството за изложбата в СГХГ.

** На с. 4 в изданието изрично е упоменато „Насловни лист насликао Кирил Буюклиски“, на стр. 3 е казано, че преводът е на Синиша Паунович, а илюстрациите са от Николай Райнов. Вж. Рајнов, Н. Царевић. Превео Синиша Пауновић. Београд, 1938.

Както виждате, книгата, надявам се, е добре оформена, а вярвам, че и преводът не е лош. Инак аз съм доволен, че книгата е добра, а за превода смятам, че е най-добрият досега. Благодаря Ви още веднъж за това, че сте ми дали превода без никакви условия инак нямаше да мога да го направя без лични загуби. Иначе вярвам, че книгата ще има успех сред нашите деца, а пък и сред възрастните. Заглавието съм трябвал да променя по причина, която лично ще Ви обясня, и която не зависеше от мен. Между другото аз мисля, че това заглавие не е лошо. (...) Както и всичките досегашни преводи от български, и този съм изпратил на господин Кьосеиванов, министър-председател, когото лично познавам. Този път не получих потвърждение, както обикновено. Сигурно г-н министър-председателят е много зает около изборите, което е разбираемо. (...) Силно ме интересуват Вашите картини, както и Вашето литературно творчество, което колкото е оригинално, толкова е и странно. Ваш Синиша Паунович (Белград, 1938).*

Какви са били причините, наложили промяната в заглавието? Може би никога няма да узнаем. Въпреки всичко книгата е преведена на сръбски с илюстрациите на Райнов и става достойние на сръбските деца, а и не само. „Княз и чума“ е част от културния обмен между двете държави, а интересът към творчеството на Николай Райнов (както литературно, така и художествено) започва да привлича почитатели и извън пределите на страната.

Стилови особености на илюстрациите В „Княз и чума“

Още в кориците на първа и втора част на „Княз и чума“ от 1931 г. се откроява добрата естетическа визия, заложена от Николай Райнов в цялостното художествено решение на изданието. Композицията е изпълнена с лекота и усет към

* Синиша Паунович, Белград, 1938. Писмото е част от семейния архив на Николай Райнов. Публикувано е в Католага от 2010, 6.

спецификата на подбрания формат. Шрифтът и изображенията и на двете корици са организирани в правоъгълно пространство, като водещи са стилизацията и декоративността. Известни стилови сходства могат да се открият в проекти за корици от английския илюстратор Обри Бърдсли (например „Саломе“ на Оскар Уайлд).

Значително по-усложнена е корицата във втората част от повестта. В образуваната сложна геометрична форма е разположена фигурална композиция с приказни герои, участващи в отделните глави – дявол, магьосник и дух. Цветовете са съчетани експресивно. Акцентирани са червеният, зеленият и лилавият, като черният допълва и подчертава някои места. Тези цветове могат да се открият в различни описания към текста: червеният – в „кърпави очи“, „червени коси“ и др., зеленият – в „зелени уста“, „зелените змии в короната“ и др. (Стойчева 1995: 128).

В началото и в двете части на приказката е поместен кратък текст: *Корицата и рисунките са от художника Николай Райнов*. Повечето са подписани, с изключение на няколко цветни илюстрации, публикувани в края като приложения.

При издирването и събирането на произведенията на художника бяха открити 12 оригинални илюстрации. Някои от тях се намират в частни колекции, други са собственост на Софийската градска художествена галерия (СГХГ) и Националната галерия, повечето от които бяха показани в изложбата „Омагьосано царство“ в залите на Градската галерия* (Николова: 2019). Но останаха работи, които поради различни причини не участваха в експозицията. Такъв е примерът с илюстрацията, представена в Ателие-колекция „Светлин Русев“ – София. Рисунката беше част от постоянната експозиция на ул. „Врабча“ 18 (ил. 4). Назована е „Гора“ и е датирана ок. 1925 г.**

* Изложбата е съпътствана и от Каталог, в който са публикувани произведенията, участвали в експозицията Вж.: Николова, С. Декова, Г. (съст) Омагьосано царство. 130 години от рождението на Николай Райнов. Каталог от изложба, 28 февруари – 7 април. София: СГХГ, 2019.

** Същото произведение е публикувано в: Райнов, Н. Посланик на светлината. С., 2009, 264. Наименованието в изданието е „Белите дървета“.

4. Гора. Ателие-колекция „Светлин Русев – София“.
Илюстрация към глава 43 на „Княз и чума“ (1931)

Изпълнена е в темперна техника с размери 11х16 см. Подписана в двата долни ъгъла с инициалите Н Р. Работата въздейства с декоративната си внушителност, с безлистните бели дървета, оформени с черен контур, напомнящи застинали тотеми, извиващи се в начупени линии и композирани така, че рамката ги отсича, подобно на снимка, запечатала кадър. Зигзаги и точки допълват украсата им, допринасяйки за орнаменталността на творбата. От своя страна камъните, решени в цветовете от земната гама – тютюневозелено, кармин, оранжево и кафяво, подсилват усещането за приказност. В далечината се забелязва силует на фигура, подпряна на дърво.

Същата работа можем да видим в първото издание на приказката „Княз и чума“, част втора, от 1931 г. На стр. 17 към главата „За нарушаването на обета, за мъртвата гора и за новите промеждия на княза“ е поместено черно-бялото ѝ изображение. Илюстрацията е свързана със сюжета и представя княза, който, след като се опитал да заговори Великия дух на водата, го отнесла вихрушка:

Когато се опомнил и отворил очите си, момъкът видял, че лежи на студен камък, всред мъртва гора. Нямамо никого наоколо му. Небето било костено, въздухът стъклен. Черни вкаменени дървета стърчели наоколо. (...) Дори по листата на дърветата не блещели капки роса: като че ли всичко е от камък, въглен и желязо. Изправил се, цялата му снага го боляла – сякаш е паднал от високо на плоския камък... По едно време пак станал и тръгнал през гората. Тогава забелязал между дървесата пътека и се запътил по нея. (Райнов 1931б: 17–18)

Именно тази част от разказа ни представя илюстрацията – князът, изгубен в каменната гора, тръгнал по пътеката и подпрян на дървото. Явно е, че илюстрацията е била създадена по времето, в което е написана и приказката, т.е. ок. 1930–1931.

Има запазен оригинал на още една илюстрация от същата глава, днес собственост на Националната галерия (ил. 5). Публикувана е на съседната 16 стр. на втората част от повестта.

5. Илюстрация към глава 43 на „Княз и чума“ (1931),
Национална галерия

Отново е представена мъртвата гора. Стилово не се различава от предишната. И двете са декоративно оформени, техниката е същата – темпера, туш, с близки размери – 12х16,5 см. Липсва само фигурата на княза.

В графичния фонд на Националната галерия са запазени още три илюстрации от „Княз и чума“, като две са публикувани в изданието. На стр. 64 във втора част е поместен образът на магьосник с корона и дълга бяла брада (ил. 6). Изображението е част от сюжета на главата „За разказа на царя на подземното царство“. Рисунката е с размери 11,3х16 см, изпълнена с темпера, туш, златен и сребърен бронз. Човешката фигура е нарисувана умело, с изчистена линия, следваща контура на тялото и лицето. Набелязани са само най-важните подробности на образа.

6. Илюстрация към глава 65 на „Княз и чума“ (1931),
Национална галерия

По-интересно е следващото изображение, включено в цветните приложения към втора част (ил. 7). Представен е главният герой князът, яхнал своя кон на път към царството на чумата.

7. Илюстрация към „Княз и чума“ (1931),
Национална галерия

Това е князът, което се потвърждава и от жълтеникавия силует, напомнящ за вълшебните дрехи, които трябвало да го пазят в царството на чумата. В подобно жълтеникаво облекло, което сякаш свети, той е представен на много места в цветните приложения в края на книгата. Стилните особености свързват образа с естетиката на сецесиона. Леките точковидни очертания на скалите, оформящи загадъчни демонични образи, декоративното небе, изпълнено със звезди, носят много от сецесионната стилистика, но в същото време се усеща и влиянието на експресионизма. Рисунката е добър пример за съществените различия между първоначалния замисъл в оригинала и несполучливо отпечатаните цветни илюстрации, за които споменава Райнов. Това ясно се усеща при съпоставката на двете изображения. Липсата на информация за илюстрацията – към коя от главите принадлежи, какво точно е представено, също е съществен пропуск, за който споменава Райнов (Тихолов 1948: 76).

Чумата е сред персонажите в приказката, които напомнят за средновековните разкази за войната и бедствията на едно царство, но в същото време тя е реален персонаж, имащ своя визуален образ. В Националната галерия е запазена илюстрация с нейно изображение. Въпреки че не е включена в приказката, няма съмнение, че принадлежи към нея. Образът е близък до стилистиката на илюстрациите към „Княз и чума“, като най-вероятно е отпаднал при подбора на илюстрациите от редакционния комитет. В правоъгълна рамка е показана стара жена в профил, с втрещен поглед и жезъл в ръка, завършващ с увита змия (ил. 8). Подобно на горгона Медуза от античните митове, косите са предадени като змии. Женската фигура от илюстрацията съвпада с описанието на чумата в приказката:

суха и висока черна жена, с кървави очи и зелени уста, с костеливи ръце и крака. По тялото ѝ зеели страшни рани, прилични на кървави цветя, а на раменете се веело скъсано покривало, чиито дупки приличали на мъртвешки глави. На главата си

8. Илюстрация към „Княз и чума“ (1931),
Национална галерия

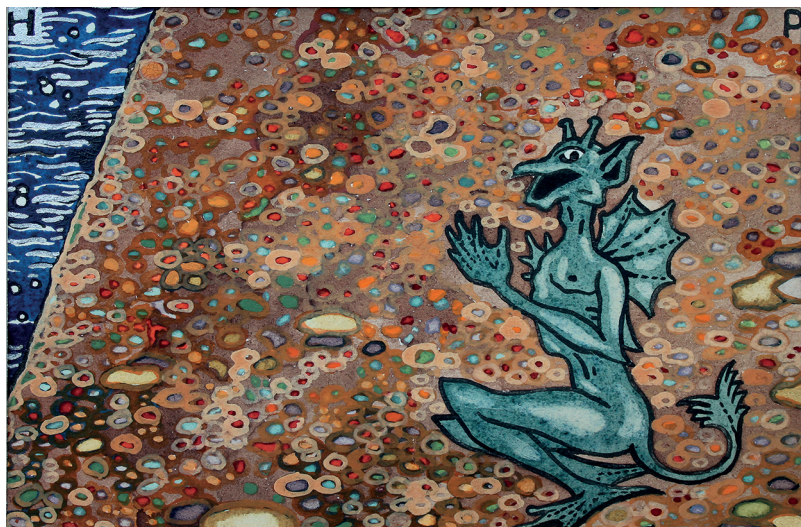
чумата имала корона от човешки кости, оплетени със зелени змии, когото погледнела, веднага припадал в несвяст, а тялото му се покривало с големи рани. Тая жена била чумата. (Райнов 1931а: 8)

Жената от рисунката е същата като в описанието, с корона от човешки кости и коси от зелени змии, с раздърпана дреха върху раменете с черепи по нея. В приказката могат да се открият изрази като „сгъстен въздух“, „въздухът бил тежък“ и др., отнасящи се за местата, обитавани от чумата. Близко до това усещане е постигнато във фона към илюстрацията. Розово-виолетовите петна, подобно на облаци, създават чувство за тежък и сгъстен въздух. Както вече стана дума по-горе, редакционният комитет към Министерството на народното просвещение е преценявал качеството на илюстрациите и кое е подходящо за детската психика и кое – не. Вероятно по усмотрение на членовете на комитета изображението на чумата е отпаднало от изданието.

Друга запазена оригинална илюстрация, която днес е в частна колекция, представя приказно създание, напоящо влечуго с ципести пръсти, опашка и криле, приклекло на двата си крака (ил. 9). Същата илюстрация е поместена в черно-бял отпечатък в главата „За новата среща с Великия дух на водата“. Изображението показва роба, повикан от Духа на водата:

Духът плясал с ръце и пред него застанал малък роб – смешен воден дух с ципести пръсти, жабеши очи и крила като перки на риба. (Райнов 1931б: 49)

Интересно и ефектно е цветовото съчетание – студеното синьо-сивкаво тяло на създанието се откроява върху топъл фон, изпълнен от множество малки елипсовидни цветни петънца, напоящи камъчета. Жълти, червени, зелени и оранжеви шарки бляскат наоколо, а левият край е изпълнен от синьо пространство с бели линии, пресъздаващо усещане за вода. Особеностите във фона подчертават общото декоративно излъчване, което е в стила на сецесиона. Подобни решения можем да видим във фоновете на Густав Климт, например в „Трите възрасти на жената“, 1905 г.

9. Илюстрация към глава 59 на „Княз и чума“ (1931),
частна колекция

Николай Райнов въвежда в приказката и множество алегорични фигури, като Пажът на греха, Рицарят на смъртта, Рицарят на войната, Рицарят на мрака, Духът на братството, Духът на доброто, Духът на плодородието и др. Тяхната функция според Светлана Стойчева се доближава до смисъла на емблематиката в епохата на Възраждането, оказала огромно влияние в тогавашния идейно-художествен живот (Стойчева 1995: 113).^{*} Алегорията като средство за предаване на религиозни естетически или философски идеи се забелязва и в изкуството у нас от началото на XX в., когато символизмът има силно влияние. Сред запазените оригинали е и илюстрацията „Рицарят на войната“ (ил. 10), днес част от колекцията на Димитър Инджов. Много точно е пресъздаден сюжетният разказ:

Князът погледнал през прозореца и видял, че минава нов конник. (...) Тоя рицар бил облечен в медна броня, на главата му имало златен шлем, а в десницата широк кървав меч. Лицето му било разгневено, той препуцал силно с коня си. След него пролетял паж, възседнал камила. (Райнов 1931а: 67)

^{*} Стойчева, С. Цит. съч., 113.

10. Илюстрация към глава 32 на „Княз и чума“ (1931),
колекция Димитър Инджов

11. Илюстрация към глава 67 на „Княз и чума“ (1931),
колекция Димитър Инджов

Изображението е подчертано декоративно, близко до английската книжна илюстрация и стилистични решения в творчеството на Обри Бърдсли, усеещащо се много силно в черно-белия отпечатък, поместен в текста.

Подобна силна стилова близост между двамата художници декоратори може да открием и в следващата запазена илюстрация, част от същата колекция (ил. 11). Представено е демонично същество от царството на чумата с рога и криле, подобно на дявол. Същото изображение е репродуцирано черно-бяло в главата „За свидетелството на четиридесетте духа – роби на многоглавия змей“ (Райнов 1931б: 68). Изобразен е „Великият дух на размириците“, който единствен се усъмнил в подвига на княза, че той е убил царя на змейовете (Райнов 1931б: 67–68). Именно в черно-белия отпечатан вариант образът е много близък до илюстрациите на Бърдсли към „Саломе“.

В Софийската градска художествена галерия се съхраняват четири илюстрации от „Княз и чума“. Първата е от разказа „За далечното царство“ (ил. 12) и показва двореца, в който живеел князът:

12. Илюстрация към глава 1 на „Княз и чума“ (1931),
Софийска градска художествена галерия

Дворецът бил съграден върху висока скала над града. Обикалял го широк ров, пълен с вода (...) Отвъд рова обикаляла като страшна змия, висока и дебела крепост от камък, с назъбени бойници. (Райнов 1931а: 6)

Илюстрацията напомня за средновековните замъци и допълва разказа. В същото време има свое самостоятелно значение, обмислено и премерено спрямо графичната визия на книгата. Разгръщайки страниците, читателят най-напред вижда картинното изображение, обогатяващо текста. При сравнение между оригиналната илюстрация и отпечатаното копие много ясно се различава пъстротата от мозаечни петна, използвани при оформлението в живописната рисунка. Богатството на цветовете, образи и картини, решени декоративно, е характерно както за илюстрациите, така и за текста в цялото произведение.

Следващата илюстрация, принадлежаща на Градската галерия, е част от главата „За помощта на змея“ (ил. 13). При магьосника в тъмницата пристига змей с четиридесет глави (Райнов 1931б: 30). В рисунката са показани само три от главите и силуетът на брадация магьосник. Водеща роля в композиционното изграждане отново има декоративността. Впечатляващи са многобройните пъстри камъчета, които с цветната си интензивност, подобно на множество парченца от мозайка, подсилват богатата цветова гама. Подобни решения има във фоновете на Густав Климт и др. сецесионни художници. Фигурата на магьосника, решена като неутрално черно петно, балансира цветово рисунката, която иначе би станала прекалено интензивна и наситена. Сполучливо са съчетани цветовете в тялото на змея. Топлите жълти, оранжеви и червени петна контрастират на останалия студен фон, акцентирайки върху него. Илюстрацията е с много високо качество на изпълнение.

Друго интересно художествено решение има в рисунката към разказа „За сватбата на княза“ (Райнов 1931б: 52), също част от колекцията на галерията (ил. 14). Илюстрацията представя момента, в който тринадесет паж чакат в спалнята княза, за да го приготвят за сватбата, като го пременят в разкошни дрехи.

13. Илюстрация към глава 49 на „Княз и чума“ (1931),
Софийска градска художествена галерия

14. Илюстрация към глава 61 на „Княз и чума“ (1931),
Софийска градска художествена галерия

Фигурите на пажовете са разположени диагонално. По този начин е постигната дълбочина, без да е необходимо да се използва реалистична живопис за предаване на триизмерното пространство. На пръв поглед трудно съвместими цветове, като червено със синьо, са комбинирани по един великолепен начин. Богатата орнаментика на облеклата показва майсторството на художника декоратор да комбинира и съчетава по различен начин линията, цветовете и геометричните форми. Стените и подът напомнят много за решенията във фоновете при Густав Климт и тайнственото и мистично цветovo излъчване при Николай Ръорих. При някои детайли могат да се открият сходства и с илюстрациите на Иван Билибин. Николай Райнов успява да преобрази пространството в унисон с вижданията си за стил и стилизация, насищайки го с различни образни внушения. В неговия похват прозира сецесионната традиция. Типично за сецесионния стил е единното художествено моделиране на средата, подчинено на волята на художника.

15. Илюстрация към глава 22 на „Княз и чума“ (1931),
Софийска градска художествена галерия

Подобно особено мистично излъчване, дължащо се на колоритното решение, носи и последната открита до момента запазена оригинална илюстрация, намираща се в Софийската градска галерия (ил. 15). Тя е поместена в главата „За угощението в двореца на чумата“. Описанието в текста съвпада много точно с представеното в рисунката:

По едно време в дъното на чертога се отворила голяма врата и на прага застанало черно джудже, облечено в копринени дрехи. То държало дълга пръчка от сребро, накрая с прилеп от черна кост. (Райнов 1931а: 48–49)

Прави впечатление богато декорираната зала с разкошни мраморни плочи в черен и розовокафеникав цвят, с които са облицовани стените и подът на помещението. В отпечатъка изобразението е изгубило много от качествата на оригиналния образ.

Репродуцираните цветни илюстрации, добавени в края на двете части на повестта, са свързани с конкретни моменти от приказката. В много от тях е видима близост с творчеството на английския илюстратор Обри Бърдсли. В отделни решения се забелязват прилики между ракурсите и гледните точки на представените персонажи. Близки паралели има и между обитателите на подземното царство, в което живее чумата, с демони и дяволи в илюстрации на Бърдсли към различни книги (най-вече с демонични персонажи от „Саломе“ по Оскар Уайлд). Част от цветните илюстрации могат да се разгледат и като самостоятелни композиции, близки до декоративните картини на Райнов, изпълнени с гваш, акварел и темпера, създадени от художника през 20-те и 30-те години на XX век („Късно лято“, 1920, „Звездна нощ“, 1936–1938 г. и др.).

Близостта на художествените образи с текста в приказката се дължи не само на общото графично тяло и визия на книгата, но има връзка и с единството на декоративния стил на художника декоратор. Важен компонент в изобразителния подход на Николай Райнов е стилът и формалната организация на изображенията. Това е основната водеща линия както за илюстра-

циите, така и за цялото му художествено наследство. Не може да не направи впечатление езикът в творбата – пищен, приказен, със специфичен ритъм, претворяващ разказа в украшение наред с изображенията към текста. Авторът избира декоративната стилизация както в рисунката, така и в книжнината, защото вижда в нея подходяща възможност за въплъщаване на един „универсален, визуален код“, натоварен с множество семантични послания. Илюстрациите са в съгласие с идеята му за „втори текст“, а не са просто тълкуване на написаното със средствата на изобразителното изкуство. Николай Райнов използва отделни похвати, близки до творчеството на Г. Климт, О. Бърдсли, И. Билибин, О. Кокошка и др. Той ги развива и съчетава със своите елементи в ново, непредвидимо единство. Самият той описва подобен похват в „История на пластичните изкуства“:

Творецът избира от външния модел известни линии и петна, видоизменя ги, усилва ги, подчертава ги в своя скица, за да скрепи с тях образите (...). Тъй получените форми трябва първа да се съчетаят ритмично: главните да се повторят като ек от второстепенните (по този закон върви и колоритната работа). (Райнов 1931в: 51)

Стилизацията, на която подлага изображенията, води до превъплъщението на много от тях в авторски, за това не може да се твърди, че подражава пряко на сецесионните, вече отминали и неактуални за времето тенденции. Той използва отделните похвати, комбинира ги и ги развива с цел творбата да бъде независима от ограниченията на един стил. По такъв начин създава своя оригинален и неповторим декоративно-художествен почерк.

Литература

- Георгиева 2010: Георгиева, М.; Игнатович, М. (съст.). Завръщането. Каталог. София: 2010.
- Димитров 1932: Димитров, Д. Княз и чума. // Литературен глас, 144, 1932, 2.
- Мавродинов 1939: Мавродинов, Н. Каталог по повод 50-годишния юбилей на Николай Райнов. София: 1939.
- Николова 2019: Николова, С. Декова, Г. (съст.) Омагьосано царство. 130 години от рождението на Николай Райнов. Каталог от изложба, 28 февруари – 7 април, Софийска градска художествена галерия. София: СГХГ, 2019.
- Николова 2019: Николай Райнов и приказната повест „Княз и чума“. // Проблеми на изкуството, 2019, кн. 2, с. 34-42.
- Райнов 1938: Райнов, Н. Царевин. Превео Синиша Паунович. Београд, 1938.
- Райнов 2009: Райнов, Н. Николай Райнов – посланик на светлината. София: Захарий Стоянов, 2009.
- Райнов 1931а: Райнов, Н. Княз и чума. Ч. 1. София : М-во на нар. просвещение, 1931.
- Райнов 1931б: Райнов, Н. Княз и чума. Ч. 2. София : М-во на нар. просвещение, 1931.
- Райнов 1931в: Райнов, Н. Вечното в изкуството. История на пластичните изкуства . Т. 1, София: Ст. Атанасов, 1931.
- Райнов 1939: Райнов, Н. Княз и чума. София: Ст. Атанасов, 1939.
- Стойчева 1995: Стойчева, Св. Приказките на Николай Райнов – между магиката и декорацията. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.
- Тихолов 1948: Тихолов, П. Николай Райнов: Живот, творчество, анекдоти. София: Ал. Стамболийски, 1948.
- Чернокожева 2017: Чернокожева, Р. Князът и чумата. Мистичните символи на психоаналитичната и психодраматичната сцена. 21.08.2017; https://kultura.bg/web/%D0%BA%D0%BD%D1%8F%D0%B7%D1%8A%D1%82-%D0%B8-%D1%87%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B0/#_ftnref3

Архивни източници

ЦДА, Ф 1137К, оп.1, а.е. 79, л. 3. (Писмото до Ал. Балабанов. 20 януари 1930)

Писмо от Синиша Паунович, Белград, 1938, част от семейния архив на Николай Райнов. Публикувано факсимилно в: Георгиева, М.; Игнатович, М. Завръщането. Каталог. С., 2010, 6.